

SAMOSTOJNI "JA JESAM" U 4. EVANĐELJU

PERO VIDOVIĆ

Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno 2/94
UDK 226.5

Sažetak

Isusovi "JA JESAM" u samostojnom obliku (Iv 8,24.28.58; 13,19) stvaraju pravu zagonetku u Ivanovu evanđelju. U potrazi za rješenjem njihove uloge i značenja "odlazimo" u dva područja koja čine Ivanov ambijent: (1) u Bibliju i (2) u judaizam i helenizam.

Samostojni "Ja jesam" ne javlja se niti u helenističkom judaizmu, ni u (kršćansko)gnostičkim i apokrifnim spisima, niti u poganskom helenizmu i orijentalnim religijama.

Što se tiče Biblije, u NZ-u, izvan Iv, susrećemo "Ja jesam" još 14 puta, no oni samo u sinopticima imaju srodnost sa samostojnim "Ja jesam" u "duhovnom evanđelju", što eventualno upućuje na zajednički izvor. Glede SZ-a, Božje riječi u teofaniji Izl 3,14 ne stoje, barem ne u izravnom smislu, u pozadini ivanovskog "Ja jesam", budući da LXX, koja čini "most" između NZ i TM, ima kao oblik Božjeg imena ho on ("Bivstvujući"), a ne egō eimi ("Ja jesam"). U Pnz i Iz javlja se međutim Jahvin izričaj 'ani hu' (LXX: egō eimi: JA JESAM) u TM i LXX (Pnz 32,39; Iz 41,4; 43,10; 46,4; 52,6), a dva puta susrećemo i dulji oblik Božjeg predstavljanja 'anoki 'anoki hu' (Iz 43,25; 51,12), koji LXX prevodi s egō eimi egō eimi ("Ja sam JA JESAM"). Valja također imati na umu da se u 1. st. 'ani hu' liturgijski čuje u hramskim obredima na blagdan Sjenica i Pashe. Ivan, dakle, uranja svoj teološki kist u Pnz i Deuteroizaiju i time povlači snažan kristološki potez. Isključivi, jedino Jahvin način vlastite božanske objave svoga božanskog imena uzima za portretiranje Krista čime sugerira i ispunjenje Gospodnje riječi: "Zato će narod moj poznati MOJE IME, i shvatit će, u onaj dan, da JA JESAM" (Iz 52,6; usp. Iv 17,6). Jahvin monoteistički oblik božanske samoobjave postaje uzvišeni kristološki naslov u 4. evanđelju.

Polazište: "JA JESAM" (egō eimi) u Ivanovu evanđelju

Ivanovo evanđelje, "duhovno evanđelje" - kako ga ponekad nazivamo sve od vremena Klementa Aleksandrijskog (140/50-215/16), stavlja nas, izgleda, pred pravu zagonetku¹ zbog tajanstvene višestruke pojave "JA JESAM" (egō eimi)² u nizu Isusovih izjava. Prema Feuilletu ta bi činjenica bila

- 1 Usp. npr: R. BULTMANN, *Das Evangelium des Johannes*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1941, str. 265; Ili: E. HAENCHEN [*Das Johannesevangelium. Ein Kommentar*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1980, str. 369] prema kojemu "egō eimi zvuči zagonetno i treba tako zvučati"; A. ŠKRINJAR [*Teologija sv. Ivana*, FTI, Zagreb 1975, str.110] piše: "Sigurno se Isus hotimice izražava tajanstveno i zagonetno, bar aludira na svoje božanstvo."
- 2 Imajući pred sobom "BIBLICA 1982: INSTRUCTIONS FOR CONTRIBUTORS", nastojim ipak grčke i hebre-

“jedna od najmarkantnijih karakteristika Ivanove nauke”³.

Pogledajmo najprije kako ta pojava stvarno izgleda u tekstu 4. evanđelja. S obzirom na oblik, ali i sadržaj, Isusovih izričaja s “*Ja jesam*”, možemo ih organizirati u tri grupe:

1) 12 puta Isus će reći “*Ja jesam*” (egō eimi) dodajući tome jedan ili više predikata ili kvalifikacija (6,35.51; 8,12; 9,5; 10,7.9.11.14; 11,25; 14,6; 15,1.5), npr.: “*JA SAM kruh života*” (6,35), ili “*JA SAM svjetlost svijeta*” (8,12), ili “*JA SAM put, istina i život*” (14,6)... Predikati su sljedeći: kruh (6,35.51), svjetlost (8,12; 9,5), vrata (10,7; 10,9), pastir (10,11.14), uskrsnuće (11,25) i život (11,25; 14,6), put (14,6) i istina (14,6), trs (15,1.5). Ove su Isusove izjave raspoređene u 7 različitih okolnosti: govor o kruhu života u Kafarnaumu (6), nakon slučaja s preljubicom (8), izvještaj o slijepcu (9), dobri pastir (10), s Martom (11), s Tomom (14), alegorija o trsu i lozi (15)⁴.

2) Ako prema Bultmannovoj razdiobi funkcionalnih oblika formulacije *egō eimi*⁵ prvu grupu svrstamo u kvalifikacijske formulacije, u 2. grupi imamo formulacije predstavljanja i prepoznavanja. Tri su okolnosti: a) Na Samarijankinu primjedbu da ima doći Mesija Isus se predstavlja: “*JA SAM, ja koji s tobom govorim*” (4,26). b) Prestrašene učenike, dok ide po moru, poziva da ga prepoznaju: “*JA SAM! Ne bojte se!*” (6,20). c) Uhititeljima, kad mu kažu da traže Isusa Nazarećanina, predstavlja se: “*JA SAM!*” (18,5). Znakovit je tu evanđelistov komentar: “Kad im dakle reče: ‘*JA SAM!*’ - oni ustuknuše i popadoše na zemlju” (18,6). I Isus nastavlja: “Rekoh vam da *SAM JA (egō eimi)...*” (18,8). U razgovoru sa Samarijankom ima svečanosti, pred susret s učenicima je strah, njegovi uhititelji u strahu ili strahopoštovanju zbog njegova “*Ja jesam*” padaju na zemlju. Možda će netko biti u pravu ako pomisli da u prvoj grupi nema nekih naročitih poteškoća. Treba proučiti značenje pojedinih kvalifikacija (kruh, svjetlost...) i tada eventualno dvije riječi “*ja sam*” imaju ulogu subjekta i pomoćnog veznog glagola. Međutim kada se

radi o drugoj grupi, ono najmanje što ne može ostati nezamijećeno, jest da svaki “*Ja jesam*” nosi u sebi barem nešto zagonetnosti koja kod Isusovih sugovornika izaziva reakciju sve do klanjateljskog padanja na zemlju (18,6).

3) U trećoj grupi enigmatičnost Isusova “*Ja jesam*” je još izrazitija. Premda je očita dvostruka razina u formulaciji “*Ja jesam*” druge grupe, u slučaju sa Samarijankom npr. mogli smo ipak iz neposrednog konteksta dopuniti Isusov “*ja sam*” s “*Mesija*” (usp. 4,25), na jezeru: “*ja sam vaš Učitelj, Gospodin*” (usp. 6,23.25), za vrijeme uhićenja: “*ja sam Isus Nazarećanin...*” (usp. 18,5). Sada, međutim, imamo 4 puta “*Ja jesam*” (egō eimi) u apsolutnom obliku. Bilo kakav njegov predikat ili kvalifikaciju ne možemo izvući iz konteksta. Ove Isusove izjave su dramatski smještene u dvije okolnosti⁶, obje obojene “gorčinom”. Prije (usp. 7,2) ili u vrijeme blagdana Sjenica Isus je u suprotstavljenom razgovoru sa Židovima. U svezi sa svojim identitetom govori im tri puta i svaki put u tu svrhu

jske riječi i rečenice transliterirati tako da budu uz prijevod, koliko je moguće, pristupačne i onim čitateljima koji su manje upućeni u biblijske jezike.

- 3 A. FEUILLET, “Les *egō eimi* christologiques du quatrième Evangile”, RSR 54 (1966) str.6.
- 4 U grupu Isusovih izjava u kojima je istaknut “*ja jesam*” (egō eimi) s kvalifikacijom mogli bismo staviti još tri slučaja: “*JA (SAM) svjedočim (svjedočeci) za sebe, a svjedoči za me i...Otac*” (8,18); “*Vi ste odozdol, a JA SAM odozgor*” (8,23); “*...JA niSAM od ovog svijeta*” (8,23).
- 5 R. BULTMANN distingvira nekoliko funkcionalnih oblika formulacije *egō eimi*: 1) *Präsentationsformel*: Imamo odgovor na pitanje: “Tko si ti?”. *Egō* je tu subjekt. Primjer: “*Egō gar eimi Ploutos*” (Plut.78). SZ: “*Ja sam El Šadaj*” (Post 17,1); 2) *Qualifikationsformel*: Imamo odgovor na pitanje: “Što si ti?”. *Egō* je i ovdje subjekt. Primjer: “*Egō filosofos eimi*” (Epikt.diss. IV 8,15s). SZ: “*Ja sam bog*” (Ez 28,2); 3) *Identifikationsformel*: Onaj tko govori poistovjećuje se s drugom osobom ili veličinom. *egō* je i ovdje subjekt. Primjer: Govori Isus: “*Egō eimi pan to genonos kao on kao esomenon*” (Ja sam sve što je bilo, što jest i što će biti) (Plut de Is et Os, p. 354c); 4) *Rekognitionformel*: Imamo odgovor na pitanje: “Tko je taj kog se očekuje ili pita...?” Odgovor glasi: “*Ja sam to.*” *Egō* je predikat. [R. BULTMANN, *op.cit.*, str. 167-168].
- 6 R. RENÉ [“Étude littéraire de Jean VIII,21-59”,

izgovara "Ja jesam" (*egō eimi*) u apsolutnom obliku. Dok Židovi pokazuju očitu zbunjenost pred njegovim izjavama Isus im upućuje riječi: "Umrijet ćete u grijesima svojim. Uistinu ako ne povjerujete da JA JESAM, umrijet ćete u grijesima svojim" (8,24). Na njihovo pitanje tko je on (usp. 8,25) Isus kaže i sljedeće: "Kad uzdignete Sina Čovječjega⁷, tada ćete upoznati da JA JESAM i da sam od sebe ne činim ništa, nego da onako zborim kako me naučio Otac..." (8,28). Tijekom daljnje zaoštrene rasprave Isus izjavljuje: "Zaista, zaista, kažem vam: prije nego li Abraham posta JA JESAM" (8,58)⁸. Ova je izjava toliko razjarila Židove da im nisu više dovoljne verbalne uvrede protiv Isusa, nego "pograbiše kamenje da bace na nj" (8,59). Druga okolnost je smještena u vrijeme blagdana Pashe (usp. 11,1; 12,1; 13,1) "za večerom" (13,2). U mučnini najave Judine izdaje Isus napominje učenicima: "Već vam sada kažem, prije negoli se dogodi, da kad se dogodi vjerujete da JA JESAM..." (13,19).

Zašto prema Ivanu Židovi tako burno reaguju na navedene Isusove izjave? To je očito zbog toga što se Isus služi za sebe apsolutnim oblikom "Ja jesam" (*egō eimi*), koji prema njima, čini se, ne bi smio upotrebljavati obični smrtnik. U ovom radu zanima nas upravo ova treća grupa Isusovih "Ja jesam", a time ćemo možda steći više jasnoće i u svezi s drugom i prvom grupom. Složit ćemo se da u potrazi za rješenjem ove ivanovske zagonetke treba krenuti na dva područja koja čine Ivanov ambijent: (1) u Bibliju, Novi i Stari zavjet i (2) u svijet koji je Ivanu blizak, koji je uz biblijski također njegov, tj. prije svega u judaizam, a zatim u helenizam: židovski, (kršćansko)gnostički pa i poganski⁹.

1. "JA JESAM" (*egō eimi*, 'ani hu') u SVETOM PISMU

1.1. "JA JESAM" (*egō eimi*) u Novom zavjetu

Na prvi pogled imamo dojam da će nam, uz Ivana, i drugi dijelovi Novog zavjeta pružiti dovoljno materijala u svezi s našim pita-

njem. 14 puta naime Isus prema tim tekstovima izgovara "Ja jesam" (*egō eimi*): 8 puta u sinopticima (uključujući sinoptičke paralelnosti), 3 puta u Djelima i 3 puta u Otkrivenju.

Počnimo s posljednjom knjigom Novog zavjeta! U apokaliptičnom djelu Novog zavjeta Sin Čovječji se predstavlja u kvalifikacijskom obliku: "Ja sam Prvi i Posljednji" (1,17), ili "Ja sam onaj koji istražuje bubrege" (2,23) i "Ja sam korijen i izdanak Davidov, sjajna zvijezda Danica" (22,16). Sva tri slučaja pripadaju u prvu grupu, tj. s predikatom ili kvalifikacijom, što nas ovdje prvotno ne zanima.

Sličan je slučaj i s Djelima. U Lukinu teološko-povijesnom spisu imamo Uskrsloga kako se, prema trostrukom Pavlovu pripovijedanju svoga obraćenja, predstavlja progonitelju svoje zajednice s kojom se Uskrsli poistovjećuje: "Ja sam Isus koga progoniš" (Dj 9,5; usp. 22,8; 26,15).

Više nego na Otkrivenju i Djelima valjat će nam se zaustaviti na sinoptičkim evanđeljima. Gdje je god moguće bit će nam polazište kronološki najstarije evanđelje. Ustrašene učenike Isus, koji ide po moru, hrabri: "JA SAM! Ne bojte se!" (Mk 6,50).

RThom 89 (1989), str. 287] glede literarne izgrađenosti ovog Ivanova teksta piše: "Ako postoji tehnika, ona je dobro prilagođena zahtjevima kontroverzije čime se u 8. poglavlju favoriziraju istovremeno jedinstvo, progresija i dramatičnost". Tu literarnu osobinu teksta Iv 8,21-59 isti autor analizira detaljno u 7 točaka u: "Étude littéraire de Jean VIII,21-59", RThom 89 (1989) 71-84.

- 7 "Sin Čovječji" u ovom retku ne može se shvatiti kao "predikat iz konteksta" kao što je slučaj s drugom grupom gdje je kontekstualni predikat u službi predstavljanja ili prepoznavanja.
- 8 E. DELEBECQUE ["Jésus contemporain d'Abraham selon Jean 8,58", RB 93 (1986) str. 83] predlaže sljedeći prijevod retka koji prethodi navedenoj Isusovoj izjavi: "Tu as vu Abraham depuis moins de cinquante ans?", jer se glagol *ehein*, smatra francuski egzeget, ne upotrebljava za nečiju starost.
- 9 Rezultati biblijske znanosti u svezi s "egō-eimiriječima" u Ivana doći će do izražaja tijekom ovog razmišljanja u jednom dijaloškom komuniciranju između osnovnog teksta ovoga članka i podnožnih bilježaka gdje ću istaći ono što je karakteristično u raznim znanstvenim radovima na ovu temu.

Ta rečenica, koju doslovno ima i Matej (Mt 14,27), istovjetna je s onom u Iv 6,20.

U eshatološkoj besjedi (Mk 13,1ss) Isus upozorava: "Mnogi će doći u moje ime i govoriti: 'JA SAM' (13,6). U paralelnoj rečenici svoga izvještaja Matej ima: "...JA SAM Krist" (24,5).

Na pitanje velikog svećenika: "Ti li si Krist, Sin Blagoslovljenoga?", Isus odgovara: "JA jeSAM (Mk 14,62; usp. Lk 22,70).

Zbunjenim učenicima Uskrsli se pokazuje: "Pogledajte ruke moje... Ta JA SAM! Opipajte me..." (Lk 24,39)

U svim navedenim sinoptičkim tekstovima, ako nije izričito spomenut predikatni nastavak na "ja jesam", on je sasvim očit iz konteksta Isusove izjave. Tako izjava na moru može glasiti: "Ja sam *Isus, učitelj*" (6,50). Matej je to već učinio u eshatološkom govoru: *JA SAM Krist*" (24,5). Odgovor velikom svećeniku (Mk 14,62) bi isto tako mogao glasiti. U uskrsnom ukazanju (Lk 24,ss) Isus se mogao predstaviti: "Ja sam *Isus, Uskrsli*."

Okolnosti u kojima se pojavljuju Isusove izjave s "ja sam" u sinopticima prožete su prestrašenošću, zbunjenošću, iznenađenošću, protestom do geste deranja haljina. U tome je njihova izvjesna srodnost s drugom grupom Isusovih "ja sam" u Ivana. Druga sličnost s istom Ivanovom grupom jest kontekstualna prisutnost predikata. S obzirom na širi kontekst Isusova "ja sam" na moru (Iv 6,20), nalazimo i treću sličnost između Ivana i sinoptika: taj se susret naima događa nakon što je Isus nahranio pet tisuća ljudi (Mt 14,13ss; Mk 6,30ss; Iv 6,1ss).

Radi li se možda o zajedničkoj tradiciji koju je Ivan "samo teološki razradio i uzdigao na impresivni način govora svoga Krista?"¹⁰ i da li se zbog zajedničkih formalnih i sadržajnih elemenata može iz njih rekonstruirati čak samosvijest povijesnog Isusa, kako pretpostavlja bečki egzeget G. GEIGER¹¹. Što se tiče Novog zavjeta moramo se za sada zadovoljiti upravo postavljenim konstatacijama i pitanjima, te krenuti prema Starom zavjetu, gdje se možda nalazi "*Ja jesam*" u samostojnom obliku.

1.2. "JA JESAM" (egō eimi, 'ani hu') u Starom zavjetu

Grčka Biblija, LXX "čini most između SZ i NZ. U njoj je izvor misaonog svijeta i rječnika za pisce NZ"¹². Suvišno je spominjati da je Ivanovo evanđelje, kao i cijeli Novi zavjet, na grčkome, koji je ukorijenjen u Septuagintu. Stoga u našem istraživanju imamo neprestano pred sobom i hebrejsku (TM)¹³ i grčku Bibliju (LXX).

1.2.1. Izl 3,14: moguća pozadina za ivanovsku upotrebu "JA JESAM"?

Rijedak je egzeget koji neće u potrazi za porijeklom ivanovske apsolutne upotrebe "*Ja jesam*" posegnuti, možda i ponajprije, za tekstom Izl 3,14 gdje se Jahve predstavlja Mojsiju. Pogledajmo taj tekst i u hebrejskom (TM) i u grčkom obliku (LXX).

TM: Na Mojsijevo pitanje, prema LXX, što će Izraelcima reći, kako se zove Bog njihovih otaca, Bog odgovara: "*Ja sam koji jesam ('ehyeh 'ašer 'ehyeh)*"¹⁴. I nastavlja:

- 10 R. SCHNACKENBURG, *Das Johannesevangelium*, II. Teil, Herder, Freiburg-Basel-Wien 1971, str. 69.
- 11 G. GEIGER ["Die EGÖ EIMI-WORTE bei Johannes und den Synoptikern. Eine Rückfrage nach dem historischen Jesus", *Bibliotheca ephemeridum theologiarum lovaniensium* CI, University Press, Leuven 1992] str. 467.
- 12 J.W. WEVERS, "Septuagint", *The INTERPRETER'S DICTIONARY of the BIBLE. SUPPLEMENTARY VOLUME* [Abingdon Press, Nashville 1976] 4,277. (Nadalje u citiranju kratica: IDB).
- 13 Kratice: TM = Textus Masoreticus (hebrejski tekst SZ); LXX = Septuaginta, Sedamdesetorica (grčki tekst SZ, čije porijeklo ide do u 3. st. pr. Krista).
- 14 Prema H. ZIMMERMANNU ["Das absolute egō eimi als die neutestamentliche Offenbarungsformel, *BZ* 4 (1960) str. 61-64] Izl 3,14 je Božja objaviteljska formulacija koja pripada u prvu grupu. Ovaj egzeget razlikuje naime četiri svećane upotrebe 'ani YHWH u SZ: a) Bog objavljuje svoje biće u strogom smislu: Post 28,13.15; Izl 3,14; 6,2.29; Ez 20,5; Ps 81,11 itd.; b) formulacija služi za utemeljenje i garanciju Božje riječi: za dekalog (Izl 20,1.5), u zakonu svetosti (Lv 17-26); c) formulacija naglašava sadržaj "spoznanje" koja će uslijediti zahvaljujući nekom Božjem djelu u povijesti (Izl 6,7; 7,5; Ez 6,7.13, itd); d) ističe jednost i isključivost Jahvea (striktni monoteizam) : Iz 45,5.6.18.21.22; 46,9; Hoš 13,14; Joel 2,27.

“Ovako kaži Izraelcima ‘*Ja jesam*’ (‘*ehyeh...*’) posla me k vama.”

Na prvi pogled ovaj tekst prilično obećava u osvjetljavanju našega ivanovskog pitanja. No, moramo još vidjeti grčki tekst, koji je evanđelistov svetopisamski tekst. Na Mojsijevo pitanje o Božjem imenu Bog odgovara: “*Egō eimi ho ōn*” (kušamo doslovno prevesti: “*Ja sam bivstvujući*”). I nastavlja Bog: “*Ho ōn apestalken me...*” (nastojimo opet doslovno prevesti: “*Bivstvujući¹⁵ me posla...*”). Ovdje se možemo odmah složiti s FEUILLETOM¹⁶: Kada bi Izl 3,14 stajao u pozadini ivanovske upotrebe “*Ja jesam*” (u apsolutnom smislu), tada bi Ivan imao *ho ōn* (*bivstvujući*), a ne “*egō eimi*” (“*ja jesam*”)¹⁷. Zato nam ne preostaje drugo nego uzeti LXX i potražiti da li i gdje se uopće u njoj upotrebljava “*egō eimi*” (“*Ja jesam*”) u apsolutnom smislu. “Knjiga Izraelove utjehe” (Iz 40-55) proroka kojeg zovemo Deuteroizaija, čiji su snažni tekstovi nastali u sudbonosnim trenucima izabranog naroda, obećava nam prilično za osvjetljenje našeg pitanja. Da li samo Deuteroizaija?

1.2.2. Deuteroizaija i Pnz: “JA JESAM” (‘*ani hu*’, *egō eimi*) u svom kontekstu

a) Sudske scene

U nekoliko tekstova kroz knjigu Deuteroizaije¹⁸ nalazimo zaista kao oblik Jahvina predstavljanja samoga sebe, njegove samoobjave “*Ja jesam*” (‘*ani hu*’, *egō eimi*). Prvo ćemo se zaustaviti na tri dinamične sudske scene, u kojima su suprotstavljene strane: Jahve i narodi (1. scena); Jahve s Izraelcima kao svojim svjedocima nasuprot poganskim narodima kao svjedocima svojih bogova (2. scena); a u trećoj sceni se spore Jahve i njegov narod.

1) Iz 41,1-5: Na sudu s Jahvom su “*otoci*” (1), “*narodi*” (1), “*krajevi zemaljski*” (5). Bog porobljenog naroda, Jahve, pojavljuje se tu međutim kao gospodar povijesnih zbivanja. Kao takav podigao je i Perzijanca Kira, koji je samo njegovo oruđe. Božja se vječnost pokazuje u odnosu na raspon povijesti, jer “od iskona zove naraštaje” i on je

“isti s posljednjima” (4). Doslovan prijevod 4b retka glasi: “Ja, Jahve, sam prvi; i s posljednjima JA JESAM (‘*ani YHWH rišon w’et’aharonim ’ani hu*’). LXX ima: *egō theos prōtos, kai eis ta eperhomena egō eimi*. Očito je da kao paralela hebrejskom ‘*ani YHWH*’ stoji ‘*ani hu*’, a u LXX je ista paralela istaknuta s *egō theos* i *egō eimi*.

2) Iz 43,8-15: U ovoj sudskoj sceni između Jahvea i njegova naroda kao njegova svjedoka (10.12) s jedne strane te poganskih naroda (9) kao svjedoka za svoje bogove Jahve se pojavljuje kao “otkupitelj” i “svetac” (14.15) Izraelov, “stvoritelj Izraelov” i “kralj” (15) zbog kojeg će po-

15 Jedan mi prijatelj reče da bismo mogli *ho on* prevesti sa “*sući*”, te bi bilo: “*Sući me posla...*”

16 A. FEUILLET, op.cit., str. 12; Vidi također: F.F. BRUCE, *The Gospel of John*, William B. Eerdmans P. Company, Grand Rapids, Michigan 1983, str. 193.

17 Neki egzegeti smatraju da je Izl 3,14 mogao imati utjecaja na prevoditelja LXX u prenošenju deuteronomijskog i deuteroizaijskog ‘*ani hu*’ (TM: “*Ja jesam*”) u *egō eimi* (LXX: “*Ja jesam*”). Tako misli npr. F.F. BRUCE (op.cit., str. 193). Usp. također R. SCHNACKENBURG, op.cit., str. 65.

18 Deuteroizaija, “anonimni prorok iz vremena egzila... najveći izraelski pjesnik... i izvanredni teolog”, ostavio je svjedočanstvo svoga djelovanja među babilonskim sužnjima u “velikoj poemi” [L.A. SCHÖKEL - J.L. SICRE DIAZ, *1 profeti*, Borla, Roma, str. 293 i 296] o pripravi povratka sužnjeva u domovinu. Vrijeme babilonskog sužanjstva ili egzila obično se računa od 587. pr. Krista, kada je neobabilonski kralj Nabukodonozor II. razrušio Jeruzalem, oslijepio judejskog kralja, ubio mu sinove, odveo velik broj sužnjeva u Babilon. I Kovčeg je saveza tada nestao. Kraj se egzilu može naznačiti ubrzo dolaskom perzijskog kralja Kira u Babilon, 538. pr. Krista. U tom kreativnom šestom stoljeću, kad se pojavljuju Konfucije, Zoroaster, Buda te jonski filozofi, u biblijskom se svijetu izdižu veliki proroci Jeremija, Ezekijel i Izaija (Deuteroizaija). Zanimljiva je činjenica da su upravo narodna katastrofa zbog egzila, nestanak njegovih bitnih institucija i simbola vjere (kraljevstva, Hrama, jedinstvene zajednice) potakli egzilijante u Babilonu na duhovno produbljivanje, čitanje starih svetih tekstova u novom svjetlu i religiozni literarni zamah. Vrijeme, koje je bilo nepovoljno, naizgled tragično, vrijeme za uništenje toga naroda, znali su, zahvaljujući ličnostima Božje riječi poput Deuteroizaije, preokrenuti u veoma stvaralačku epohu svoje povijesti.

19 C. DODD, *The Interpretation of the Fourth Gospel*, University Press, Cambridge 1968, str. 94.

robljivač "udarit u kukanje" (14). Što to Izrael ima posvjedočiti? Da je Jahve jedini "spasitelj" (11) i jedini Bog (10). Izrael je izabran da bi njegovi članovi kao svjedoci "znali i vjerovali i uvidjeli" (10) da "JA JESAM" (r. 10, moj prijevod). TM ima 'ani hu', a LXX *egō eimi*. I hebrejski i grčki oblik se ovdje pojavljuje kao "equivalent of the divine name"¹⁹. Odmah nakon ove izjave Jahve naglašava da je on jedini. I nastavlja 'anoki 'anoki YHWH ("Ja, ja sam Jahve", r.11). Još jedno monoteističko inzistiranje na svojoj božanskoj jednosti Jahve završava riječima "ja sam Bog, od vječnosti JA JESAM" (13): 'ani hu'²⁰.

3) Iz 43,22-28: Na trećem sudskom ročištu "spore se" (26) Jahve i njegov narod. Jahve iznosi razloge zbog kojih je izručio "poruzi Izraela" (28): ... već je otac njegov sagriješio, njegovi su se "posrednici" (27) odmetnuli od Boga, "oskvrnuli Svetište". Svečanu izjavu da Izraelu "radi sebe" (25) briše opacine i grijeha se njegovih ne spominje Jahve započinje oblikom samopredstavljanja 'anoki 'anoki hu' ("Ja, JA JESAM...", moj prijevod). LXX će ovu kulminantnu točku Jahvine izjave prenijeti dvostrukim *Ja jesam: egō eimi egō eimi*, tj. "Ja sam JA JESAM"²¹ (25).

b) Jahvin će narod poznati Božje ime

Nakon sudskih scena Jahvea s narodima i svojim narodom, u četiri teksta Deuteroizaije, Jahve se predstavlja s 'ani hu', odnosno s *egō eimi* (LXX) u raznim okolnostima: On nije pobijeđeni Bog potlačenog naroda, nego je moćni Stvoritelj svega (45,18ss), kao brižni Bog u kontrastu je s drugim beživotnim bogovima (46,1-4). On, Stvoritelj, može biti Spasitelj svoga naroda (48,12ss), kojeg poziva na povratak Sionu (51,6ss), i konačno rekapitulira povijest svoga naroda koji će poznati njegovo ime (52,1ss).

U Iz 45,18 prorok predstavlja Jahvu "Stvoriteljem nebesa", "koji je oblikovao i sazdao zemlju, koji ju je učvrstio... uobličio za obitavanje". Jahve sam počinje tada svoj govor vlastitim predstavljanjem: "Ja sam Jahve i nema drugoga." Indikativno je da LXX riječi 'ani YHWH ("Ja sam Jahve")

pretvara u *egō eimi*²². U sljedećem retku, međutim, Setpuaginta je još širokogrudnija. Prenosi 'ani YHWH na grčki ovako: *egō eimi egō eimi kyrios...*(19). C. DODD prevodi te riječi na engleski tako da se drugi dio može razumjeti kao ime: 'I am "I AM" the Lord, who speaks righteousness'²³.

Dok je u 45,18 Jahvu opisao kao stvoritelja prorok u 46,1-4 izruguje sarkastično poganska božanstva čije kipove "nose kao bremena, teret što zamara" (1) i koji ne mogu spasiti one što ih nose, nego i sami u ropstvo odlaze" (2). Sasvim drukčiji je Jahve, koji kaže svom narodu: "Ja sam vas ponio tek što se rodiste i nosio vas od krila materina. (3)" I ističe svoju vječnost: "Do starosti vaše JA JESAM... ('ani hu') (moj prijevod). I ovaj 'ani hu' je jedna od Jahvinih samooznaka, samoimenovanja, koje LXX prevodi s *egō eimi* (4)!

Izvještaj Iz 48,12ss ima afinite s govorima kakve susrećemo u tekstovima koji imaju formu sudskih procesa²⁴. Jahve, koji je Stvoritelj, koji "zemlju utemelji, desnica mu razape nebesa" (13), pojavljuje se sada kao Spasitelj preko onoga koji će ispuniti volju njegovu "nad Babilonom" (14). Tu će stvarnost saopćiti okupljenom Izraelu tako što će se prvo svečano trostruko predstaviti: "JA JESAM ('ani hu')²⁵, ja sam prvi, ja sam i posljednji." (12)

20 Na ovom mjestu u LXX nedostaje *egō eimi* Jahvina samoodređenja.

21 Usp. C. DODD, op. cit., str. 94, koji prenosi te riječi na engleski s grčkog tako da se drugi dio treba razumjeti kao ime: 'I am "I AM", who erases your iniquities'. Vidi također: R.E. BROWN, *The Gospel According to John* (i-xii), The Anchor Bible 1971, str. 536.

22 H. ZIMMERMANN (op. cit., str. 68) na slučaju da LXX prevodi istovjetno 'ani hu' (Iz 43,10) i 'ani YHWH (Iz 45,18) s *egō eimi* zaključuje: "Ovdje se pokazuje put koji vodi od hebrejskog teksta SZ preko LXX prema NZ." U ovom slučaju, naravno, ne smijemo isključiti ni mogućnost da je LXX mogla imati drukčiji tekstualni predložak (Vorlage) od TM.

23 C. DODD, op. cit., str. 94.

24 Usp. C. WESTERMANN, *Isaiah 40-66. A Commentary*, SCM Press LTD, London, str. 200.

25 Ovaj 'ani hu' LXX preskače ili ima drukčiji tekstualni predložak od TM.

Jahve, Spasitelj, poziva sada sužnje, "otkupljene" (51,10) da se probude (9). "Vratit će se oni što ih je oslobodio Jahve, i s radosnim kricima doći će na Sion" (11). Jahve ih s pravom tješi, da se ne boje "jarosti tlačiteljeve" (13), budući da on može biti njihov Osloboditelj, kao što se nekoć pokazao Stvoriteljem, "koji razastrije nebesa i koji zemlju utemelji" (13). Spoj između izričaja o Jahvi Osloboditelju i Stvoritelju jest njegovo uzvišeno predstavljanje: 'anoki 'anoki hu' (r.12, "Ja, JA JESAM...", moj prijevod), što LXX prenosi na grčki s: *egō eimi egō eimi* (Ja sam JA JESAM).

Nakon što je potakao "izgnani Jeruzalem" (52,2) da se odjene "najsajnijim haljinama" za povratak u Domovinu i da "kćer sionska" skine "okov sa svoga vrata", Jahve Otkupitelj se sjeća povijesti svoga naroda obilježene Egiptom, Asirijom i Babilonom, koji su tlačili njegov narod "nizašto" (4) i njegovo ime hulili (5). U jednom takvom trenutku takav Bog obećava: "Zato će narod moj poznati MOJE IME, i shvatit će, u onaj dan, da JA JESAM²⁶ ('ani hu'), ja koji govorim: 'Evo me'" (6). LXX prevodi 'ani hu' s *egō eimi (autos ho lalōn)*²⁷. Pitanje koje se nameće jest - kada i koje je to ime koje će narod poznati?

Jedino mjesto u Bibliji izvan Deuteroizaije gdje susrećemo oblik Gospodina predstavljanja s 'ani hu' jest u Mojsijevoj pjesmi (Pnz 32,39). G. BRAULIK²⁸ smatra da je rječničko bogatstvo i svijet ideja ovog teksta veoma blizak Jeremiji, Ezekijelu, Deuteroizaiji i Deuteronomistu. Mogao je nastati najranije u egzilsko vrijeme. I kontekst u kojem je neposredno smješten taj oblik Jahvina predstavljanja srodan je sa slučajevima iz Deuteroizaije (usp. npr. Iz 46,1-4). S ironijom na politeizam stoji polemičko pitanje: "Ta gdje su bozi njihovi...?" (37). Slično kao i u Deuteroizaiji slijedi svečano Jahvino predstavljanje: "Vidite sada da ja, JA JESAM²⁹ ('ani 'ani hu'), i da drugoga boga pored mene nema"(39). Septuaginta i u Mojsijevoj pjesmi pretače 'ani hu' na grčki s *egō eimi* (Ja jesam), pri čemu se ne osvrće na dvostrukost zamjenice "ja" ('ani).

c) Puna spoznaja Božjeg imena je u budućnosti

Iz analiziranih svetopisamskih tekstova sa specifičnim Jahvinim predstavljanjem smijemo izvući nekoliko zamjedbi:

1) Oblik 'ani hu' (JA JESAM; LXX: *egō eimi*) javlja se paralelno u TM i LXX (41,4; 43,10; 46,4; 52,6; Pnz 32,39). Dva su slučaja samo u TM kao 'ani hu' (43,13; 48,12). LXX "prevodi" jedanput 'ani YHWH s *egō eimi* (45,18) i jedanput s *egō eimi egō eimi kyrios* (45,19).

Dva puta nalazimo i dulji oblik Gospodnjeg predstavljanja 'anoki 'anoki hu': 43,25; 51,12, koje LXX prevodi s *egō eimi egō eimi* ("Ja sam JA JESAM").

2) U svim navedenim svetopisamskim tekstovima, tj. u Deuteroizaiji i na jednom mjestu u Pnz, jedino se Jahve, Stvoritelj svijeta i Otkupitelj Izraelov, i nitko drugi, predstavlja s 'ani hu' (Ja jesam), odnosno s 'anoki 'anoki hu' ("Ja, JA JESAM..."). To je ekskluzivni oblik Jahvine samoobjave, koji LXX "prenosi" u *egō eimi*, odnosno u *egō eimi egō eimi*.

U okruženju babilonskog politeizma, u kojem se nalaze izgnanici, oblikom 'ani hu' (Ja jesam) naglašen je striktni monoteizam. Jedini Jahve jest, on je Bog (usp. 43,10). U izvještajima koji imaju oblik sudskih sporova drugi bogovi³⁰ se ni ne pojavljuju, jer ni

26 U citiranju iz SZ-a slijedim Zagrebačku Bibliju, osim u slučajevima kada mi je potreban hrvatski tekst koji je po obliku bliži originalnom tekstu. Tada sam prevedem dotični hebrejski (ili grčki) tekst.

27 R.E. BROWN [op. cit, str. 536] sugerira sljedeću interpretaciju, prijevod Iz 52,6 (LXX): "... that *egō eimi* is the one who speaks"; and thus *egō eimi* becomes the divine name...".

28 G. BRAULIK, *Deuteronomium II: 16,18-34,12*, Echter Verlag, Würzburg 1992, str. 227.

29 Hrvatski sam prijevod *Zagrebačke Biblije* ovdje nešto izmijenio, da bi bio bliže originalnom tekstu.

30 U ironičnoj poemi (47,1-15) protiv "kćeri babilonske" (1) naziva se Babilon "razvratnicom" (8), koja je vjerovala u svoju stabilnost i sigurnost i sama sebe nazivala "Ja i nitko drugi". Premda Babilon ne koristi za sebe riječi 'ani hu' (Ja jesam), nego samo 'ani (JA) spominjemo ovaj slučaj budući da ga LXX prevodi s *egō eimi*. Očito je iz konteksta da se Babilon, koji ustraje u "svojim čaranjima" (12), umišlja i čini zloupo-

ne postoje, tu su samo poganski narodi kao "svjedoci" nepostojećih bogova.

3) Način Jahvine samoobjave *'ani hu'* (*Ja jesam*) javlja se i kao paralela s *'ani YHWH* (Ja sam JAHVE) (41,4b). LXX čak u Iz 45,18 prevodi na isti način *'ani YHWH* (Ja sam JAHVE) kao i *'ani hu'* (*Ja jesam*), tj. u oba slučaja s *egō eimi* (*Ja jesam*).

Također između dva dulja Jahvina predstavljanja (*'anoki 'anoki hu'*), u Iz 43,11, nalazimo oblikom istovjetnu božansku izjavu *'anoki 'anoki YHWH* ("Ja, ja sam Jahve") kojom se inzistira na monoteizmu. Očita je paralelnost konstrukcije, ali i sadržaja, između *'anoki 'anoki YHWH* i *'anoki 'anoki hu'*. "*Ja jesam*" se javlja na istoj razini kao i ime Jahve.

4) Budući da je *'ani hu'* (*Ja jesam*) rezervirano kao oznaka samo za Jahvu i pojavljuje se uvijek u važnim i svečanim okolnostima, jedan je od istaknutih, jedino za Jahvu rezerviranih naslova tijekom egzila, smijemo zaključiti s C.H. Doddom da je taj oblik Jahvina predstavljanja ekvivalent njegovu imenu³¹, njegov božanski naslov. Valja se podsjetiti da se u navedenim egzilskim tekstovima govori nekoliko puta o Božjem imenu (41,25; 42,8; 43,7; 48,1.2.9.11; 50,10; 51,15; 52,5.6; 54,5). Jahve izriče npr. nezadovoljstvo što porobljivači njegova naroda hule njegovo ime (48,11; 52,2).

5) Uz činjenicu da se *'ani hu'* (*Ja jesam*) javlja u atmosferi naglašenog monoteizma prema kojem su drugi "bogovi" (41,23) "ništa" (41,24), uz srodnost s formulacijom *'ani YHWH* (JA SAM JAHVE), ova je oznaka Božje samoobjave vezana uz povijest naroda čiji se Bog predstavlja kao "stvoritelj krajeva zemaljskih" (40,28) i "stvoritelj Izraelov" (43,15), "Sveti (Izraelov)" (40,25; 41,14.16.20; 43,3.14.15; 45,11), "Kralj (Izraelov)" (41,211; 43,15; 44,6); "Spasitelj" (43,3.11; 45,15.21; 49,26) i "Otkupitelj" (tvoj, naš, vaš, Izraelov) (41,14; 43,14; 44,6.24; 47,4; 48,17; 49,7.26; 54,5.8), i "Jahve nad vojskama" (44,6; 45,13; 47,4; 48,2; 51,15; 54,5). Ovi su Jahvini naslovi raspoređeni po cijeloj "Knjizi Izraelove utjehe", od početka do kraja. Premda su prošla događanja u Izraelu

mogla sugerirati nemoćnost njihova Boga, on se ovdje pokazuje kao "gospodar povijesti"³². Svi njegovi naslovi odsijavaju tu Božju osobinu. *'ani hu'* (*Ja jesam*), koji je također raspoređen kroz cijelu knjigu Deuterioizaije, smješten je i izvire iz konteksta navedenih Jahvinih božanskih oznaka, koji su utemeljeni na njegovu djelovanju u povijesti njegova naroda. *'ani hu'* (*Ja jesam*), iako uključuje u sebe prošlost i sadašnjost (usp. 41,2ss; 46,1-6), ipak u sebi nosi usmjerenost na budućnost: "Zato će narod moj poznati MOJE IME, i shvatit će, u onaj dan, da *Ja jesam*" (Iz 52,6)³³. Kao da njegov narod još nije sasvim iskusio način Božje nazočnosti koji ovaj naslov u sebi nosi. To se tek ima dogoditi.

6) U Iz 43,10 naznačeno je da "*Ja jesam*" treba postati predmet vjere i spoznaje (*hina gnōte kai pisteusete... hoti egō eimi: "da biste upoznali i povjerovali... da JA JESAM"*). Tri od četiri ivanovske upotrebe samostojnog "*Ja jesam*" podudaraju se i u ovoj točki s Izaijinim tekstom (8,24: *ako ne povjerujete da JA JESAM*; 8,28: *tada ćete upoznati da JA JESAM*; 13,19: *da kad se dogodi vjerujete da JA JESAM*).

Mogli bismo možda već ovdje pokušati oblikovati zaključak u svezi s ulogom i značenjem "*Ja jesam*" u 4. evanđelju, no nije nevažno pogledati da li je ta sveto-pisamska Jahvina samooznaka dolazila do izražaja u judaizmu i helenizmu Isusova (i Ivanova) vremena.

trebu tih riječi. Sličan je slučaj s "knezom tirkim" (Ez 28,1) koji za sebe u svojoj oholosti kaže "Ja sam bog" (2), premda je samo čovjek, i to već "u ruci svojih ubojica" (Ez 28,9).

31 Usp. C. DODD, op.cit., str. 94.

32 P.B. HARNER, *The "I Am" of the Fourth Gospel: A Study in Johannine Usage and Thought*, Fortress Press, Philadelphia 1970, str. 7.

33 Usp. npr: "Ja, Jahve, sam prvi; i s posljednjima JA JESAM" (41,4); "da biste znali i vjerovali i uvidjeli da JA JESAM" (43,10); "...narod (će) moj poznati MOJE IME, i shvatit će, u onaj dan, da JA JESAM" (52,6). Vremenska nesposobnost i odgaganje spoznaje "*Ja jesam*" prisutna je i u 4. evanđelju. Naveden je taj trenutak: "uzdignuće Sina Čovječjega" (Iv 8,28, usp. 13,19).

2. "JA JESAM" ('ani hu', egō eimi) U PALESTINSKOM JUDAIZMU I U HELENIZMU

2.1. Palestinski judaizam

Budući da je Ivanovo evađelje završeno krajem prvog stoljeća, a sam Isus je djelovao tridesetih godina toga stoljeća, od ključne je zapravo važnosti saznati je li u to vrijeme poznat uopće 'ani hu' (egō eimi)³⁴.

Nipošto ne smijemo pri tome zanemariti činjenicu da se 'ani hu' pojavljuje ne samo u Deuteroizaiji, nego i u Tori (Pnz 32). Upravo Mojsijevu pjesmu su pjevali leviti na blagdan Sjenica, koji je deuteronomskom reformom postao "teološki i povijesno -spasenjski blagdan"³⁵ podsjećajući narod na boravak u pustinji na putu iz sužanjstva u obećanu zemlju. Na taj se način 'ani hu' mogao čuti i u samom Hramu na liturgijski način. Među spisima kumranske zajednice pronađen je zaseban svitak Mojsijeve pjesme. Uz Toru u sinagogalnim službama najvažnije su mjesto zauzimali proroci³⁶. Tako je također 'ani hu' iz Deuteroizaije morao biti blizak ušima posjetitelja sinagoge u prvom stoljeću.

P.B. HARNER slijedi N.N. Glatzera³⁷ u mišljenju da postoji mogućnost da se 'ani hu' liturgijski upotrebljavao i prigodom slavljenja Pashe, blagdana spomena izraelskog oslobođenja iz Egipta. Važan tekst tog slavlja bila je obredna ispovijest iz Pnz 26,5-8 koju se tumačilo tekstem iz Izl 12,12. Ovdje je tada 'ani YHWH' nadomjestan s 'ani hu', koji je zapravo postao nadomjestak za Jahvino ime.

Također u odvojenom obliku, kao 'ani ("JA") i kao hu' ("ON"), ove su se osobne zamjenice javljale kao nadomjestak Jahvina imena. Zabilježeno je da je rabi Hillel (oko 25.) na blagdan Sjenica u tom smislu progovorio: "Ako je 'ani ovdje, tada je sve tu. Ako je 'ani odsutan, tko je onda tu?". P.B. HARNER na osnovu raznih ranožidovskih spisa smatra da je 'ani služio kao nadomjestak za ime Jahve čak tijekom više stoljeća³⁸.

Slično se pojavljuje kao nadomjestak imenu Jahve hu' u predkršćanskom židovstvu. Neki odjek takve uporabe imamo i

u veoma ranom kumranskom spisu 1QS.³⁹ U nešto kasnijem tekstu, u Talmudu čitamo: "hu' je ime za Svetoga, hvaljen bio on!" Nije isključeno da su na ovakav nadomjestak za Jahvino ime utjecali ulomci SZ s naglašenom osobnom zamjenicom, kao npr.: "Dome Izraelov u Jahvu se uzdaj! On je štit i pomoćnik njihov" (Ps 115,9; usp. 115,10.11).

Judah Ben Ilai tumači u Mišni da je na blagdan Sjenica svećenik obilazeći žrtvenik recitirao Ps. 118. Ta je svetkovina bila hodočasnička kada su se u Jeruzalemu našli brojni Židovi iz dijaspore što je asocijalo na eshatološku viziju dolaska naroda u taj grad (usp. npr. Iz 2,2-4; 56,6-8)⁴⁰. Početne riječi ('ana YHWH) iz Ps 118,25 "O Jahve, spasenje nam daj..." celebrant je, da bi izbjegao izgovor imena Jahve, preoblikovao u "'ani w'hu' ("Ja i On"), spasenje nam daj...". Takav oblik nadomjestka za Jahvino ime je ustvari kombinacija kraćih nadomjestaka 'ani i hu'. Premda je Ben Ilai djelovao u razdoblju 140-165., HARNER i C. DODD⁴¹ su uvjereni da je to svjedočanstvo vrijedno povjerenja. Akiba (umro oko 135. godine) tumači ovakav kombinatorni nadomjestak za Jahvino ime u smislu solidarnosti i sjedinjenosti Jahvea sa svojim narodom.⁴² Taj je Bog sa svojim narodom u

34 U osvrtnu u svezi sa židovstvom u dobroj mjeri slijedim djelo *The "I Am" of the Fourth Gospel...* P.B. HARNERA [op. cit., posebno str. 17-26] u kojem ovaj američki egzeget ima pred sobom izravno ili neizravno sljedeće ranožidovske spise: *Sukkah, Sifre Ekeb, Pesiqtha Rabbathi, Exodus Rabba, Sabbath, Mekilta, Sifre Deut., Ha'azinu, Baba Bathra*.

35 A. REBIĆ, *Biblijske starine*, KS, Zagreb 1983, str. 206.

36 Isus u sinagogi čita iz "knjige proroka Izaije" (Lk 4,17ss)

37 P.B. HARNER, op. cit., str. 23.

38 Ibid., str. 19.

39 Prema P.B. HARNERu [op. cit. str. 19] dio tajnog Gospodnjeg imena u pravilniku kumranske zajednice bi glasio: *Huaha*.

40 Opširnije o tome u: J.C. RYLAARSDAM, "Feast of Booths", IDB 1,455-458.

41 P.B. HARNER, op. cit., str. 20.

42 Navodim par Ivanovih tekstova koji govore o jednosti Isusa i Oca: "egō kai ho pempas me pater (Iv 8,16); "Ja i otac smo jedno" (Iv 10,30). Isus kao onaj "koji odnosi grijeh svijeta" (Iv 1,29) nosi u svojoj osobi sudbinu novoga naroda. U njemu je najsavršenije jedinstvo Boga i naroda.

nesreći, npr. u egzilskom sužanjstvu. Otkupljenje Izraela jest stoga i njegovo vlastito otkupljenje.

HARNER navodi i jedan nešto kasniji židovski spis, *Exodus Rabba*, koji međutim ima vjerojatnost da odražava teologiju Jahvina imena iz prvog stoljeća. Sadržaj toga teksta se odnosi ne samo na otkupljenje koje se dogodilo u prošlosti, nego je usmjeren na buduće, obećano vrijeme: "‘JA’ je znak prvog otkupljenja... (Egipat)"..., 'JA' je znak također posljednjeg otkupljenja, jer će oni po 'meni' ('JA') biti utješeni i otkupljeni u budućnosti, kao što stoji u Mal 4,5 (usp. TM 3,23): "Evo 'JA' vam šaljem proroka Iliju". U ranom je židovstvu prema Jonathanu (djelovao oko 220. godine) postojala također tradicija da bi sam Mesija nosio Jahvino ime: "Trojica će biti imenovana prema Božjem imenu, naime pravednici (usp. Iz 43,7), Mesija i Jeruzalem (Ez 48,35)."⁴³

Ukratko rečeno, javlja se više srodnih nadomjestaka za Jahvino ime u židovstvu prvoga stoljeća: 'ani, hu', 'ani w'hu' i 'ani hu' iz Pnz 32 i Deuteroizaije. Svi ovi nadomjestci, a posebno 'ani hu' sa svom sadržajnošću morali su biti dobro poznati u to vrijeme iznad svega zbog činjenice da su se liturgijski upotrebljavali u sinagogalnim i hramskim obredima na veoma popularni blagdan Sjenica i vjerojatno na blagdan Pashe. Barem neki oblici tih nadomjestaka upućivali su na spasenjsko Božje djelovanje u mesijanskom vremenu. Mesija kojeg predstavlja Ivan (usp. npr. 17,11) primio je ime od Oca⁴⁴.

Dok govorimo o "ja jesam" (egō eimi) u palestinskom židovstvu, valja nam uz to imati u vidu mogućnost da je Ivanovo evanđelje u svom završnom obliku nastalo u Maloj Aziji te nije bez značaja također da li je oblik "ja jesam" bio prisutan u židovskom i gnostičkom helenizmu.

2.2. Judaistički i gnostički helenizam

Filon Aleksandrijski (č 13-54), mislilac helenističke formacije, a hebrejsko-biblijskog usmjerenja ne pokazuje nikakav interes za apsolutni oblik "ja jesam". Ovog Isusova suvremenika iz helenističkog judaizma za-

nima tako u Izl 3,14 samo "hoōn" ("Bivstvujuci"), dok za njega egō eimi ("ja jesam") ima ulogu zamjenice i pomoćnog spojnog glagola. Isto tako nigdje se drugdje u helenističkom judaizmu ne pojavljuje egō eimi kao sebi samodostatan, bez kvalifikacije.

U gnostičkim spisima također susrećemo potpunu nezainteresiranost za egō eimi u apsolutnom obliku. Tako npr. ni u po postanku nešto kasnoj⁴⁵ apokrifnoj zbirci instrukcija koje navodno izravno ostavlja Isus za svoje učenike preko M. Magdalene 12 godina nakon svoga uskrsnuća, opsežnom gnostičkom spisu *Pistis Sophia*, čak ni srodna mjesta s novozavjetnim slučajevima apsolutnog "Ja jesam" nisu u bespredikatnom obliku.

E. SCHWEIZER u svojoj disertaciji⁴⁶ upućuje na mandeizam⁴⁷ kao na stvarnu

43 P.B. HARNER, op. cit., str. 25; U svezi sa shvaćanjem da bi Ilija trebao prethoditi Mesiji vidi u NZ, npr.: Mt 17,10.11 (Usp. Mk 9,11.12)...

44 Usp: "Sačuvaj ih u svom imenu koje si mi dao..." (17,11); "Objavio sam ime tvoje" (17,6); "I njima sam očitovao ime tvoje" (17,26)

45 Prema M.S. ENSLINU ["Pistis Sophia", IDB 3,820] ovaj opširni spis od više knjiga potječe iz 3. st.

46 E. SCHWEIZER, *Egō eimi. Die religionsgeschichtliche Herkunft und theologische Bedeutung der johanneischen Bildreden, zugleich ein Beitrag zur Quellenfrage des vierten Evangeliums*, Vandenhoeck & Ruprecht, Goettingen 1965.

47 Nekoliko informacija o mandejcima: 1. *Ime i značenje*: Vjerojatno značenje riječi "mandejac" je "znalac" (od *manda* = znati), "gnostik". To međutim nije stara njihova samoznaka. Oni su se zvali "nazorejci", "opservanti", "izabranici pravednosti", kod Arapa "subba" tj. "krstitelj", a u 17. st. im portugalski misionari daju ime "kršćani sv. Ivana".

2. *Mandejska literatura*: Stvorili vlastiti alfabet u istočnoaramejskom jeziku (1. ili 2. st.). Literatura im se sastoji od knjiga, svitaka i ploča. Knjige: "Blago" (*Ginza*) ili "Velika knjiga" (*sidra rba*) ima oko 500 stranica teološkog, kozmološkog, mitološkog i liturgijskog sadržaja; "Ivanova knjiga" (*drača dmalkia*) sadrži opise o Ivanu Krstitelju; Kanonska knjiga molitava *Qolosta* (tj. Pohvala) sadrži u obliku himana i pjesama liturgijske tekstove za prigode krštenja, obreda za pokojne, pranja, za svadbu i sveć. ređenje. Starost mandejske literature: Citati iz 8. st., ali njihove redakcije obično datiraju u vrijeme od 2. do 4. st. 3. *Teologija i mitologija*: Dualizam: "svijet svjet-

pozadinu ivanovskih "Ja jesam". Navodim samo nekoliko primjera iz spisa ove gnostičkokrstiteljske dualističke sljedbe, koji sugeriraju na srodnost s nekim dijelovima 4. evanđelja:

U 1. licu sg: "Ja sam život koji bijaše oduvijek, ja sam *Kušita*, koji je već ranije na početku bio" (*Ginza 207.34ss*). "Dobri pastir sam ja, koji ljubi svoje ovce, ovce i janjce čuvam. Oko svoga vrata (nosim) ovce..." (*B.44,27s*)⁴⁸. "Poslanik svjetla ja sam, kojeg je Veliki poslao u ovaj svijet. Istinski poslanik sam ja, na kojem nema nikakve laži..." (*Ginza 58,17s*)⁴⁹.

U 2. licu sg: "Ti si liječnik, koji je nad liječnicima... svjetlo, koje stoji nad svjetlima" (*ML.67s*)⁵⁰.

U 3. licu sg: "On je prvi život, život koji bijaše oduvijek" (*Ginza 274,24ss*). "On je ljubljena vrata, svjetlo bez kraja" (*G275,21s*)⁵¹.

U 1. licu pl: "Trs smo mi, trs života" (*Ginza 59.39*).

Iz ovog veoma ograničenog izbora iz spisa "izabranika pravednosti" imamo sljedeće predikate koji su zajednički s Ivanom: život (usp. Iv 11,25; 14,6), pastir (usp. Iv 10,11.14), svjetlo (usp. Iv 8,12; 9,5), vrata (usp. Iv 10,7.9), trs (usp. Iv 15,1.5). Ne treba isključiti terminološki utjecaj bilo mandejaca (ili predmandeističke misli) na Ivana bilo obratno. Ukoliko se Ivan poslužio oznakama i idejnog svijeta "znalaca", tada je to - i u tome se slažemo s Schweizerom - s namjerom da bi pokazao "ne ovaj ili onaj, nego, jedino je Krist trs, pastir, kruh, svjetlo"⁵² U tom bi slučaju bio sasvim u pravu H. Zimmermann koji zaključuje: "Ivanovske *ja-jesam-riječi* ne treba dakle razumjeti mandeistički, nego anti-mandeistički."⁵³ Namjerno sam rasporedio mandeističke citate po licima upotrebe: očito je da se pojavljuju ti predikati⁵⁴ vezani ne samo s "ja sam" nego i "ti si"... "Ja jesam" kao i "ti si" i "on je"... u djelima tih "opser-

rba), "kralj svjetla" (*malka dnuhra*). Okružen je mnoštvom bića svjetla. Naučavaju emanaciju. Nasuprot svijetu svjetla jest svijet tmine, koji je pun demonskih bića.

Najveća točka stvaranja je postanak prvog čovjeka, Adama. Samo mu je duša od svjetla. Zato mu tijelo pripada tmini. Spasenje nastaje "gnozom života", kultno-ritualno oslobađanje duše iz tijela. Uz individualno oslobađanje duše nakon smrti vjeruju i u konačni sud. Krist je demaskiran kao "lažni prorok".

4. *Kult i zajednica:* Imaju svećenstvo koje se sastoji od jednostavnih svećenika ("učenik"), biskupa ("gospodar, čuvar blaga", *ganzibria*), a od 19. st. "glava naroda" (*riš ama*). Novaci i đakoni pomažu u ceremonijama. Kulski centri su uvijek bili uz rijeke ili kanale (Eufrata, Tigrisa...). Nedjeljom i blagdanima imaju krštenje (*Masbuta*) i ceremonije za mrtve ili liturgiju za duše (*Masiqt*). Vrlo je važna ceremonija za pokojnika, da bi mu duša sretno stigla u kraljevstvo svjetla. Krštenje ima korijen u ranožidovskim praksama čišćenja, a "liturgija za mrtve" ima iransku i gnostičku pozadinu. 5. *Povijest i sadašnjost:* Porijeklo i stara mand. povijest još nije sasvim osvijetljena. Svi zaključci dolaze iz analiza tekstova, ceremonija, mitologije i jezika. Bili bi grupa nazorejaca koje su Židovi protjerali. Ivan Krstitelj je svećenik, prorok (protiv islama), ali ne bi bio utemeljitelj religije. Protivnik je Isusa, kojeg je krstio, a koji je međutim od njega otpao i osnovao vlastitu zajednicu. Jezični elementi usmjeruju na zapadnoaramejski (staroaramejski). Gnostička obojenost je indicij da bi mogli imati početak u 1. ili 2. st. Osim Krsta, odbijaju i Mojsija, Toru, obrezanje. Vlastita njihova tradicija govori o izlasku iz Palestine (2. st.?). U 17. st. kušaju ih kršćanski misionari obratiti. I muslimani im zagorčuju život. Život u gradovima je donio nove poteškoće s obzirom na ceremonije (krštenja), što je uzrok reformama. [Priredeno uglavnom prema: K. RUDOLPH, "Mandäer/Mandäismus", TRE (Theologische Realenzyklopädie) 22 (1992) 19-25].

48 E. SCHWEIZER, op.cit., str. 64.

49 Ibid., str. 67.

50 Ibid., str. 37.

51 Ibid., str. 37.

52 Ibid., str. 29.

53 H. ZIMMERMANN, op.cit., str. 58; R. SCHNACKENBURG [op.cit., str. 66] smatra da je porijeklo "slika" u Iv iz SZ i judaizma, ali je struktura pod utjecajem orijent. helenizma, što bi činilo "... most od biblijsko-judaist. područja prema helenističkom svijetu" (str.67). "Nije slučajno da je pri izboru slika kao motiva Izaija bio najplodniji izvor."

54 A. FEUILLET (op.cit., str. 240), komentirajući Schweizerovu konstataciju da se *egō eimi* s kvalifikacijom susreće posvudu u svezi s objavom, ne samo u semitskom svijetu, nego i u Indiji, Meksiku, rijetko kod Grka..., konstatira ipak Ivanovu originalnost. Ni sz. slučajevi nisu sasvim podudarni s Iv. Za Jahvu nalazimo u SZ "slike" kao: tvrđava, spas, stijena..., no u Iv je predikat određen članom i često adjektivom (ale-

la" (*alma dnuhra*) i "svijet tmine" (*hšuka*) koji su međusobno u neprijateljskoj poziciji. Svijetom svjetla vlada božansko biće kojemu se pridaju razna imena: "život" (*hāiia*), "veliki duh" (*mana*

vanata" samo su zamjenica i spojni pomoćni glagol "jesam". U mandeističkim spisima nema zapravo ni jednog⁵⁵ primjera apsolutne upotrebe *egō eimi* ("Ja jesam").

A što se tiče poganskog helenizma i orijentalnih religija ne postoji "de correspondant exact de l'*egō eimi*"⁵⁶ u apsolutnom smislu, nego redovito s predikatom. "U magičkim tekstovima helenističkog sinkretizma, ako je 'egō eimi' bez kvalifikacije, ostavljeno je magičaru da izabere neko ime"⁵⁷.

Ukratko, apsolutni oblik 'egō eimi', tj. bez predikata ili kvalifikacije, ne javlja se niti u helenističkom judaizmu, niti u gnostičkim i apokrifnim spisima prvih stoljeća. Poganski helenizam i orijentalne religije isto tako ne poznaju takav oblik. U mandeističkim spisima postoji izvjesna podudarnost s Ivanom samo kada je riječ o predikatima ili kvalifikacijama, dok su bez ijedne apsolutne upotrebe "Ja jesam".

ZAKLJUČAK

Neobičnu crtu u tkivu Ivanova evanđelja stvara višestruka i raznolika pojava "JA JESAM" (*egō eimi*) u nizu Isusovih izjava, koje s obzirom na njihov sadržaj i oblik možemo podijeliti u 3 grupe: (1) 12 puta u 7 različitih okolnosti Isus izgovara "Ja jesam" dodajući tome jedan ili više predikata ili kvalifikacija (6,35.51; 8,12; 9,5; 10,7.9.11.14; 11,25; 14,6; 15,1.5). (2) U 3 prigode svojim "Ja jesam" Isus nastoji da ga prepoznaju sugovornici (4,26; 6,20; 18,5.6.8), koji su zbog tih riječi, premda im je predikat sugeriran, iznenađeni sve do klanjateljskog padanja na zemlju. (3) U 4 navrata u 2 dramatske okolnosti enigmatičnost Isusova "Ja jesam" pokazuje novu dimenziju jer ih Isus izgovara u apsolutnom obliku (8,24.28.58; 13,19), tako da je nemoguće izvući iz konteksta bilo kakav njegov predikat. U ovom radu usredotočili smo se upravo na apsolutni oblik "Ja jesam". U potrazi za rješenjem ove ivanovske zagonetke krenuli smo na dva područja koja čine Ivanov ambijent: (1) u Bibliju, Novi i Stari zavjet te (2) u svijet koji je uz biblijski također Ivanov, tj. prije svega u judaizam, a

zatim u helenizam: židovski, kršćansko-gnostički pa i poganski.

Apsolutni oblik *egō eimi*, tj. kao sebi samodostatan, ne javlja se u gnostičkim i apokrifnim spisima prvih stoljeća. Poganski helenizam i orijentalne religije isto tako ne poznaju takav oblik. U mandeističkim spisima postoji izvjesna podudarnost s Ivanom samo kada je riječ o grupi "ja jesam" s predikatima i kvalifikacijama, dok ova gnostičkokršćanska sljedba nema zapravo ni jednog primjera apsolutne upotrebe "Ja jesam". Helenistički judaizam je sasvim nezainteresiran za *egō eimi* u apsolutnom obliku. Valjalo nam se, dakle, zaputiti prema Bibliji i palestinskom judaizmu.

U biblijskim knjigama NZ-a, izuzevši Ivana, Isus izgovara "Ja jesam" (*egō eimi*) 14 puta: 8 puta u sinopticima (Mk 6,50; 13,6; 14,62; Mt 14,27; 24,5; Lk 21,8; 22,70; 24,39), 3 puta u Djelima (9,5; 22,8; 26,15) i 3 puta u Otkrivenju (1,17; 2,23; 22,16). U posljednjoj knjizi SP-a kao i u Lukinu teološko-povijesnom spisu svi Isusovi "Ja jesam" pripadaju u prvu grupu, tj. s predikatom. U sinoptičkim tekstovima, ako nije izričito spomenut predikatni nastavak na "ja jesam", on je sasvim očit iz konteksta Isusove izjave, te takvi slučajevi pripadaju u drugu grupu s dvije razine značenja: jedna je označena kontekstualnim predikatom, a druga razina ima nešto od samostojnog "Ja

thinos). Naglasak je na *egō* koji je više predikat nego subjekt, U SZ su to samo usporedbe (Jahve je kao...). Postoji snažna analogija sa slučajevima u mandejskim spisima, no kako s obzirom na njihov literarni oblik, tako i s obzirom na njihov sadržaj originalnost pripada Ivanu (Ibid., str. 215).

55 Usp. H. ZIMMERMANN, op.cit., str. 60.

56 A. FEUILLET op.cit., str. 7.

57 A. FEUILLET [op.cit., str. 214] konstatira također s E. Schweizerom da se *egō eimi* s kvalifikacijom susreće posvuda u svezi s objavom, ne samo u semitskom svijetu, nego i u Indiji, Meksiku, rijetko kod Grka. H. ZIMMERMANN [op.cit., str. 54/55] citira sljedeći primjer s papirusa magijsko-vračarskih zapisa: "hoti *egō eimi* - lege to onoma: ja jesam - kaži ime".

58 "...Krist je prema Ivanovu evanđelju u prvom redu objavitelj" (A. ŠKRINJAR, op.cit., str. 139). U komentaru R. BULTMANNa (op.cit.) skoro da nema važnijeg naslova bez riječi "Offenbarung" ili "Offenbarer".

jesam" na što upućuje i iznenađenost Isusovih subesjednika do geste deranja haljina. Ta je činjenica, dakle, zajednička objeme tradicijama, ivanovskoj i sinoptičkoj, ili se čak radi o istoj tradiciji koja je ukorijenjena u povijesnom Isusu.

Preko Septuaginte kao "mosta između SZ i NZ" provjerili smo da li i koliko postoji samostojni oblik "*Ja jesam*" u SZ-u. Riječ Jahvina samopredstavljanja tijekom teofanije izgarajućeg grma u Izl 3,14 nisu u pozadini ivanovske upotrebe "*Ja jesam*", barem ne u izravnom smislu, budući da LXX ima kao oblik Jahvine objave svoga imena *ho ʾon* (*bivstvujući*), a ne "*egō eimi*". No zato nam knjiga Pnz i Deuteroizaija nude obilno materijala. Izričaj '*ani hu*' (LXX: *egō eimi: JA JESAM*) javlja se paralelno u TM i LXX (Pnz 32,39; Iz 41,4; 43,10; 46,4; 52,6), zatim samo u TM kao '*ani hu*' (Iz 43,13; 48,12), a LXX prevodi čak jedanput '*ani YHWH*' s *egō eimi* (Iz 45,18) i jedanput s *egō eimi egō eimi kyrios* (Iz 45,19).

Dva puta, međutim, nalazimo i dulji oblik Gospodnjeg predstavljanja '*anoki ʾanoki hu*' (Iz 43,25; 51,12) koje LXX prevodi s *egō eimi egō eimi* ("*Ja sam JA JESAM*") Ovdje se valja podsjetiti da se u palestinskom (u Isusovu kao i u Ivanovu) židovstvu prvoga stoljeća uz '*ani hu*' iz Pnz i Iz javlja nekoliko srodnih nadomjestaka za Jahvino ime: '*ani, hu*', '*ani wʾhu*'.

Svi ti nadomjesci, a posebno '*ani hu*', koji se nalazi i u Tori (Pnz), sa svom sadržajnošću morali su biti dobro poznati u to vrijeme iznad svega zbog činjenice da su se liturgijski upotrebljavali u sinagognim i hramskim obredima na veoma popularni blagdan Sjenica i vjerojatno na blagdan Paše.

Nije stoga bez značenja da je Ivan sva četiri samostojna oblika Isusovih "*Ja jesam*" smjestio baš prigodom ta dva blagdana (usp. 7,2; 11,1; 12,1; 13,1). Isusovi su sugovornici, dakle, sasvim svjesni sakral-

nosti "*Ja jesam*" (*egō eimi*) i stoga onako burno reagiraju.

A evanđelist u takvom ambijentu vješto i dinamično oslikava veoma važan umjetnički potez u portretiranju svoga Krista. Svoj teološki kist umače u boju Pnz i najsržnije dijelove Deuteroizaije, gdje se jedino Jahve, Stvoritelj svijeta i Otkupitelj Izraelov, i nitko drugi, i to u kontrastu s babilonskom politeizmom, s inzistiranjem na monoteizmu, predstavlja s '*ani hu*' (LXX: *egō eimi*, "*Ja jesam*") i varijantom '*anoki ʾanoki hu*' (LXX: *egō eimi egō eimi*, "*Ja sam JA JESAM...*"). Bio je to ekskluzivni oblik božanske Jahvine samoobjave, koji je popraćen nizom drugih božanskih naslova izniklih iz njegova djelovanja u povijesti spasenja njegova naroda: tako je Jahve "stvoritelj krajeva zemaljskih" (40,28) i "stvoritelj Izraelov" (43,15), "Sveti" (40,25; 41,14.16.20; 43,3.14.15; 45,11), "Kralj" (41,211; 43,15; 44,6); "Spasitelj" (43,3.11; 45,15.21; 49,26) i "Otkupitelj" (41,14; 43,14; 44,6.24; 47,4; 48,17; 49,7.26; 54,5.8) itd., a ti su naslovi raspoređeni po cijeloj "Knjizi Izraelove utjehe". Takvim portretiranjem Krista evanđelist je na platnu svoje kristologije istakao da se u Isusu Objavitelju⁵⁸ ostvarila Jahvina najava za budućnost: "Zato će narod moj poznati MOJE IME, i shvatit će, u onaj dan, da *JA JESAM*" (Iz 52,6; Usp. Iv 17,6.26). Isus predstavlja novi narod kao cjelinu u kojoj je međusobna solidarnost Boga i njegova naroda, izricana također kroz ranožidovski nadomjestak za Jahvino ime "*ʾani wʾhu*" ("*Ja i On*"), ostvarena u potpunosti. Evanđelist, prema tome, oslikava svoga Krista snažnom bojom isključivo Jahvine monoteističke božanske samooznake "*Ja jesam*" ('*ani hu*', *egō eimi*). Time je ekskluzivno Gospodnje božansko samoimenovanje u službi Ivanove kristologije. Jahvin uzvišeni naslov postaje, Isusovim vlastitim predstavljanjem, kristološki naslov u 4. evanđelju.